

School of Theology at Claremont

1001 1327150

STÄRK

ALTJÜDISCHE LITURGISCHE GEBETE

BM

665

A2

S8

1910

SERIES

LIBRARY

Southern California
SCHOOL OF THEOLOGY
Claremont, California

Aus der Bibliothek
von
Walter Bauer

geboren 1877
gestorben 1960

TEXTE FÜR THEOLOGISCHE UND PHILOLOGISCHE
VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN

HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

58

JÜDISCHE LITURGISCHE GEBETE

AUSGEWÄHLT UND MIT EINLEITUNGEN

HERAUSGEGEBEN

VON

PROF. D. W. STAERK

PREIS 1,00 M.

BONN

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG

1910

**KLEINE TEXTE FÜR THEOLOGISCHE UND PHILOLOGISCHE
VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN**

HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

- 1 DAS MURATORISCHE FRAGMENT und die monarchianischen prologe zu den evangelien, herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 2 DIE DREI ÄLTESTEN MARTYROLOGIEN, herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 16 S. 0.40 M.
- 3 APOCRYPHA I: Reste des Petrus-evangeliums, der Petrus-apocalypse und des Kerygma Petri, herausgegeben von Prof. Lic. Dr. Erich Klostermann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 4 AUSGEWÄHLTE PREDIGTEN I: Origines Homilie X über den propheten Jeremias, herausgegeben von Prof. Lic. Dr. Erich Klostermann. 16 S. 0.30 M.
- 5 LITURGISCHE TEXTE I: Zur geschichte der orientalischen taufe und messe im 2. und 4. jahrhundert, ausgewählt von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 6 DIE DIDACHE, mit kritischem apparat herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 7 BABYLONISCH-ASSYRISCHE TEXTE, übersetzt von Prof. Dr. Carl Bezold I: Die schöpfungslegende. 20 S. 0.30 M.
- 8 APOCRYPHA II: Evangelien, herausgegeben von Prof. Lic. Dr. Erich Klostermann. 2. Aufl. 21 S. 0.40 M.
- 9 PTOLEMAEUS BRIEF AN DIE FLORA, herausgegeben von Prof. D. Adolf Harnack. 10 S. 0.30 M.
- 10 DIE HIMMELFAHRT DES MOSE, herausgegeben von Prof. Lic. Dr. Carl Clemen. 16 S. 0.30 M.
- 11 APOCRYPHA III: Agrapha, neue Oxyrhynchuslogia, hrsgeg. von Prof. Lic. Dr. Erich Klostermann. 20 S. 0.40 M.
- 12 APOCRYPHA IV: Die apokryphen briefe des Paulus an die Laodicener und Korinther, herausgegeben von Prof. D. Adolf Harnack. 23 S. 0.40 M.
- 13 AUSGEWÄHLTE PREDIGTEN II: Fünf festpredigten Augustins in gereimter prosa, herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 16 S. 0.30 M.
- 14 GRIECHISCHE PAPYRI, ausgewählt und erklärt von Prof. D. Hans Lietzmann. 2. Aufl. 32 S. 0.80 M.

✓
KLEINE TEXTE FÜR THEOLOGISCHE UND PHILOLOGISCHE
VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN

HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

58

3M
665
A2
58
710
ALTJÜDISCHE LITURGISCHE
GEBETE

AUSGEWÄHLT UND MIT EINLEITUNGEN

HERAUSGEGEBEN

VON

PROF. D. W. STAERK

BONN

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG

1910

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

Im an-schluß an den mišna-traktat Berakhoth, dessen vokalisierten und mit anmerkungen versehenen text heft 59 dieser sammlung bietet, ist im folgenden eine auswahl alter liturgischer gebete zusammengestellt worden. Die meisten setzt die mišna als bekannt voraus, wodurch ihre entstehungszeit mindestens im 1. nachchristl. jahrhundert erwiesen ist. Zum größeren teil werden sie aber viel älter sein. In der form, wie sie jetzt vorliegen, haben sie alle eine lange geschichte durchgemacht, deren stadien sich freilich nicht mit sicherheit verfolgen lassen.

Diese gebete haben ursprünglich wohl alle metrisch-rhythmische form gehabt, wie sich das z. b. bei dem šemone 'esre noch deutlich nachweisen läßt. Doch ist es größten teils nicht mehr möglich, diese form wiederherzustellen.

Die sprachlichen bemerkungen zu diesen hebräischen resp. aramäischen texten beschränken sich absichtlich auf solche wörter, die nicht bei Ge-senius-Buhl verzeichnet sind.

Literatur: Schürer, Geschichte des jüdischen volkes. bd. II. Leipzig ⁴1907 (mit reichen literaturangaben). Bousset, Die religion des judentums. Berlin ²1906. Dalman, Die worte Jesu. I. Leipzig 1898 (anhang: messianische Texte). Oesterley, The religion and worship of the synagogue. London 1907. Fiebig, Ausgewählte mišna-traktate in deutscher übers. 3. Tübingen 1906. Zunz, Die gottesdienstlichen vorträge der juden. Berlin 1832. Vgl. außerdem die einzelnen artikel in The Jewish Encyclopaedia. New York 1901ff.

I. Die benediktionen zum šema'.

Das šema' d. h. das aus Deut. 6, 4—9 11, 13—21 und Num. 15, 37—41 zusammengesetzte hauptgebet des judentums, dessen gebrauch höchst wahrscheinlich weit in die vorchristliche zeit zurückreicht, ist von benediktionen (בְּרָכוֹת) eingeschlossen, deren kenntnis die mišna voraussetzt und über deren liturgische verwertung sie vorschriften gibt, vgl. Berakh. I, 4. Auch der grundstock dieser benediktionen ist also sicher bereits in sehr alter Zeit geschaffen worden. Nach den ausführungen von Zunz GV s. 369ff., die heute noch nicht überholt sind, bestand die benediktion יְיָ אֱחָד (תְּחִלַּת—שִׁלָּה) ursprünglich aus I, 1 I, 2 und dem segensspruch am schlusse von I, 3; die benediktion אֱלֹהֵינוּ aus II anfang bis וְתִלְמִדָּנוּ, וְהָאֵל bis וְעַד und כִּי אֵל bis schluß; und die

sog. אַוֹלָה (sogenannt wegen des schlusses גַּל יִשְׂרָאֵל der benediktion אַמֶּת וְיִצְיָב) aus dem an Num. 15, 4 anschließenden schlußabschnitt von 1, dem abschnitt שִׁירָה הַרְשָׁה in 3 und dem segensspruch am ende von 3. Danach hätte יוֹצֵר aus 45 worten, אַהֲבָה aus 63, und die אַוֹלָה wieder aus 45 bestanden. In der אַוֹלָה des abendgebets glaubt Zunz nur eine ziemlich alte zutat erkennen zu können; außerdem ist das gebet nach ihm später durch das alte nachtgebet II und die schlußbenediktion erweitert worden.

Auf metrisch-rhythmische aufteilung der texte ist hier absichtlich ganz verzichtet worden. Bei der langen geschichte, die sie durchgemacht haben, ist das ein aussichtsloses unternehmen. Es genügt, zum besseren verständnis für ungeübte, sinnabschnitte zu machen.

Literatur zum šema' und den zugehörigen benediktionen bei Schürer II⁴ s. 529, 537f. und 569 ff.

a) Die benediktionen zum morgengebet

(תַּפִּלַּת שַׁחֲרִית).

1. vor dem šema': I. יוֹצֵר II. אַהֲבָה רַבָּה.

1 בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ
עוֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא אֶת־הַכּוֹל
הַמַּאֲוִיר לָאָרֶץ וְלִדְהָרִים עָלֶיהָ בְּרַחֲמִים וּבִטְוָבוֹ מְחַדֵּשׁ בְּכָל־יוֹם
תַּמִּיד מַעֲשֶׂה בְּרָאשִׁית

2 מֶה רַבּוֹ מַעֲשֵׂיָהּ יי כָּל־ם בְּחֻכְמָהּ עֲשִׂיתָ מְלָאָה הָאָרֶץ קִנְיָנָהּ¹
הַמֶּלֶךְ הַמְרוֹמֵם לְבָדּוֹ מֵאֵז הַמְשֻׁבָּח וְהַמְפָּאָר וְהַמְתַּנְשָׂא מִיְּמוֹת
עוֹלָם

אֱלֹהֵי עוֹלָם בְּרַחֲמֶיהָ הַרְבִּים רַחֵם עָלֵינוּ
אֲדוֹן עֲזָנִי צוּר מִשְׁגָּבֵנוּ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ מִשְׁגָּב בְּעֵדְנוּ²
אֵל בְּרוּךְ גָּדוֹל יָדָעַתְּ הַכִּין וּפָעַל זִהְרֵי חֶמֶה טוֹב יָצַר כְּבוֹד

¹ Ps. 104, 24.

² Beachte den reim (und im folgenden die alphabetische ordnung)!

לְשִׁמּוֹ מְאֹדוֹת נָתַן סְבִיבוֹת עֵזוֹ פְּנוֹת צָבָאיו קְדוּשִׁים רִמְמִי
שְׁדֵי תָמִיד מִסְפָּרִים כְּבוֹד־אֵל וְקִדְשׁוֹ
תִתְבָּרַךְ יי אֱלֹהֵינוּ עַל־שִׁבְחַ מַעֲשֵׂה יָדָיָה וְעַל־מְאֹרֵי־אֹר שְׁעֵשִׂית
יִפְאָרוּהָ סֶלָה

8 תִתְבָּרַךְ צוּרֵנוּ מִלִּכְנוֹ וּגְזָאֵלֵנוּ בּוֹרֵא קְדוּשִׁים וְשִׁתְּפַח שְׁמֶךָ לְעַד
מִלִּכְנוֹ יוֹצֵר מִשְׁרָתִים וְאֲשֶׁר מִשְׁרָתֵיו כָּלֵם עוֹמְדִים בְּרוּם עוֹלָם
וּמִשְׁמִיעִים בּוֹרְאָה יֶחֱד בְּקוֹל דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים וּמִלֵּךְ עוֹלָם
כָּלֵם אַחֲוָבִים כָּלֵם בְּרוּרִים כָּלֵם גְּבוּרִים וְכָלֵם עֲשִׂים בְּאִימָה
וּבּוֹרְאָה רְצוֹן קוֹנֵם וְכָלֵם פּוֹתֵחִים אֶת־פִּיהֶם בְּקִדְשָׁה וּבִטְהָרָה
בְּשִׁירָה וּבְזִמְרָה וּמִבְרָכִים וּמִשְׁבָּחִים וּמִפְאָרִים וּמַעֲרִיצִים¹
וּמִקְדִּישִׁים וּמִמְלִיכִים

אֶת־שֵׁם הָאֵל הַמִּלֵּךְ הַגָּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא קְדוֹשׁ הוּא
וְכָלֵם מִקְבָּלִים עֲלֵיהֶם עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם זֶה מִזֶּה וְנוֹתָנִים רְשׁוֹת²
זֶה לָזֶה לְהַקְדִּישׁ לְיוֹצֵרָם בְּנִחַת רוּחַ בְּשִׁפְחָ בְּרוּחָהּ וּבִנְעִימָה
קִדְשָׁה כָּלֵם כְּאַחַד עוֹנִים וְאוֹמְרִים בּוֹרְאָה

קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צָבָאוֹת מְלֹא כְלֵהָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ
וְהָאוֹפָנִים וְחַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ בְּרַעַשׁ גָּדוֹל מִתְנַשְּׂאִים [לְעִמַּת שְׂרָפִים]
לְעִמָּתָם מִשְׁבָּחִים וְאוֹמְרִים
בְּרוּךְ כְּבוֹד־יי מִמְקוֹמוֹ³

לֵאל בְּרוּךְ נְעִימוֹת וְתָנוּ לְמִלֵּךְ אֵל חַי וְקַיִם⁴ זְמִירוֹת יֹאמְרוּ
יִתְשַׁבְּחוּת יִשְׁמִיעוּ

כִּי הוּא לְבָדוּ פּוֹעֵל גְּבוּרֹת עֹשֶׂה תִדְשׁוֹת בַּעַל מִלְחָמוֹת זוֹרֵעַ
צִדְקוֹת מִצְמִיחַ יְשׁוּעוֹת בּוֹרֵא רְפוּאוֹת נוֹרָא תְהִלּוֹת אֲדוֹן
הַנִּפְלְאוֹת

הַמִּתְדַּשׁ בְּטוֹבוֹ בְּכִלְיוֹם תָּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית כְּאִמּוֹר לַעֲשֵׂה
אוֹרִים גְּדֻלִּים כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ⁵
אוֹר תִּדְשׁ עַל־צִיּוֹן תֹּאמִיר וְנִזְכָּה⁶ כְּלָנוּ מִהֲרָה לְאוֹרוֹ

¹ in furcht preisen.

² vollmacht.

³ Jes. 6, 3. Ez. 1, 4ff.

⁴ beständig.

⁵ Ps. 136, 7.

⁶ würdig erfunden werden.

ברוך אתה יי יוצר המאורות

אהבה רבה אהבתנו יי אלהינו חמלה גדולה ויתרה חמלת עלינו

אבינו מלכנו בעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם חקי חיים כן תחננו ותלמדנו

אבינו האב הרחמן המרחם רחם עלינו ותן בלבנו להבין ולהשכיל לשמע ללמד וללמד לשמר ולעשות ולקיים את-כל-דברי תלמוד¹ תורתך באהבה

והאר עינינו בתורתך ודבק לבנו במצותיה ויחד לבבנו לאהבה וליראה שמך ולא-נבולש לעולם ועד

כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו כי אל פועל ישועות אתה ובנו בחרת מפל-עם ולשון וקרבנות לשמך הגדול [סלה] באמת להודות לך וליתודה באהבה ברוך אתה יי הבורא בעמו ישראל באהבה

2. nach dem šema': אמת ויציב.

¹ אמת ויציב ונכון וקים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתקן ומקבל² וטוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד

אמת אלהי עולם מלכנו צור יעקב מגן ישענו לדור ודור הוא קים ושמך קים וכסאו נכון ומלכותו ואמונתו לעד קיימת ודבריו חיים וקיימים נאמנים ונחמדים לעד ולעולמי עולמים על-אבותינו ועלינו על-בנינו על-דורותינו ועל כל-דורות זרע ישראל עבדיך

על-הראשונים ועל-האחרונים דבר טוב וקים לעולם ועד אמת ואמונה חוק ולא יעבור

¹ lehre.

² beliebt.

אֱמֶת שְׁאֵתָהּ הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ מְלֶכֶנוּ מֶלֶךְ
אֲבוֹתֵינוּ גִּזְלָנוּ גִּזְלָנוּ גִּזְלָנוּ אֲבוֹתֵינוּ יוֹצְרֵנוּ צוּר יְשׁוּעֵתָנוּ פֹּדֶתָנוּ
וּמַצִּילָנוּ מֵעוֹלָם שְׁמָהּ אֵין אֱלֹהִים זִלְתָּהּ

2 עֲזַרְתָּ אֲבוֹתֵינוּ אֵתָהּ הוּא מֵעוֹלָם מִגֵּן וּמוֹשִׁיעַ לְבִנְיָהֶם אַחֲרֵיהֶם
בְּכָל-דּוֹר וְדוֹר

בְּרוּם עוֹלָם מוֹשְׁבָהּ וּמִשְׁפָּטֶיהָ וְצִדְקָתָהּ עַד אַפְסֵי אֶרֶץ
אֲשֶׁרִי אִישׁ שִׁיִּשְׁמַע לְמִצְוֹתֶיהָ וְתוֹרָתָהּ וְדִבְרָהּ יָשִׁים עַל-לִבּוֹ
אֱמֶת אֵתָהּ הוּא אֲדוֹן לַעֲמָהּ וּמֶלֶךְ גִּבּוֹר לְרִיב רִיבָם אֱמֶת
אֵתָהּ הוּא רִאשׁוֹן וְאֵתָהּ הוּא אַחֲרוֹן וּמַבְלַעְדֶּיהָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ
גִּזְלָנוּ וּמוֹשִׁיעַ

3 מִמַּצְרִים גָּאֵלְתָּנוּ יי אֱלֹהֵינוּ וּמִבְּיֹת עֲבָדִים פָּדִיתָנוּ
כָּל-בְּכוֹרֵיהֶם הִרְגָּתָ וּבְכוֹרָהּ גָּאֵלְתָּ וְיִם-סוּף בִּקְעָתָ וְזָדִים טִבַּעָתָ
וְיָדִידִים הִעֲבַרְתָּ וַיִּכְסּוּ מִים צָרִיהֶם אֶחָד מֵהֶם לֹא נֹתַר
עַל-זֹאת שִׁבְחוּ אֱהוּבִים וְרוֹמְמוֹ אֵל וְנִתְּנוּ יָדִידִים זְמִירוֹת שִׁירוֹת
וְתִשְׁבַּחוֹת בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת¹ לְמֶלֶךְ אֵל חַי וְקַיָּם רֵם וְנָשָׂא גְדוֹל
וְנוֹרָא מְשֻׁפִּיל גָּאִים וּמַגְבִּיֵּה שְׁפָלִים מוֹצִיא אֲסִירִים וּפּוֹדֶה עֲנָוִים
וְעוֹזֵר דָּלִים וְעוֹנָה לַעֲמּוֹ בַּעַת שׁוּעָם אֱלֹיו
תִּהְלֹת לֹאֵל עֲלִיוֹן בְּרוּךְ הוּא וּמְבוֹרָךְ

מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָהּ עָנוּ שִׁירָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלם
מִי-כַמֹּכָה בָּאֵלִים יִהְיֶה מִי בַמֶּכָה נֶאֱדָר בְּקָדֶשׁ נוֹרָא תִּהְלֹת
עֲשֵׂה פֶלֶא²

שִׁירָה חֲדָשָׁה שִׁבְחוּ גִּבּוֹלִים לְשִׁמָּה עַל-שְׁפַת הַיָּם יַחַד כָּלם הוֹדוּ
וְהִמְלִיכוּ וְאָמְרוּ
יי יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד³

4 צוּר יִשְׂרָאֵל קוֹמָה בַּעֲזָרְתָּ יִשְׂרָאֵל וּפִדָה כְּנָאמָה יִהְיֶה יִשְׂרָאֵל
גִּזְלָנוּ יי צְבָאוֹת שְׁמוֹ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל
בְּרוּךְ אֵתָהּ יי גִּזְלָנוּ יִשְׂרָאֵל

¹ danksgiving.² Ex. 15, 11.³ Ex. 15, 19.

b) Die benediktionen zum abendgebet
(תפלת ערבית).

1. vor dem šema': I. [ברוך אתה] II. אהבת עולם.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בדברו מעריב ערבים
בחקמה פתח שערים ובתבונה משנה עתים ומחליף את-הזמנים
ומסדר את-הפכים במשמותיהם בקריע פרוצנו בורא יום ולילה
גולל אור מפני-חשך וחשך מפני-אור ומעביר יום ומביא לילה
ומבדיל בין יום ובין לילה יי עבאות שמו
אל חי וקים תמיד ומלך עלינו לעולם ועד
ברוך אתה יי המעריב ערבים

אהבת עולם בית ישראל עמה אהבת תורה ומצות חקים ומשפטים
אותנו למדת על-כן יי אלהינו בשוכנו ובקומנו נשית בחקיה
ונשמה בדברי תורתה ובמצותיה לעולם ועד כי הם חיינו
וארץ ימינו ובהם נהנה יומם ולילה
ואהבתה אל-תסיר ממנו לעולמים
ברוך אתה יי אוהב עמו ישראל

2. nach dem šema': I. אמת ואמונה II. השכיבנו.

אמת ואמונה כל-זאת וקים עלינו כי הוא יי אלהינו ואין
זולתו ואנחנו ישראל עמו
הפודנו מיד מלכים מלכנו הגואלנו מפה כל-העריצים האל
הנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול לכל-אויבי נפשנו העשה
גדלות עד-אין חקר ונפלאות עד-אין מספר
השם נפשנו בתיים ולא-נתן למוט רגלנו המדריכנו על-במות
אויבינו ויהם קרננו על כל-שנאינו
העשה לנו נסים ונקמה בפרעה אותה ומופתים באדמת בני-חם
המכה בעברתו כל-בכורי מצרים ויוצא את-עמו ישראל מתוכם

¹ sich bezahlen lassen.

לְחַיֵּיתָם¹ עוֹלָם הַמַּעֲבִיר בְּנֵיו בֵּין גְּזָרֵי יַם־סוּף אֶת־רוּדְפֵיהֶם וְאֶת־
שׁוֹנְאֵיהֶם בְּתַחֲמוֹת טָבַע
וְרָאוּ בְנֵיו גְּבוּרָתוֹ שִׁבְחוּ וְהוֹדוּ לְשִׁמּוֹ וּמַלְכוּתוֹ בְּרָצִין קָבְלוּ
עֲלֵיהֶם

מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָהּ עָנִי שִׁירָה בְּשִׁמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָלָם
מִי־כְמֹכָה בָּאֱלֹהִים יְיָ מִי כְמֹכָה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נוֹרָא תְהִלָּת
עֲשֵׂה־פֶלֶא²

מַלְכוּתָהּ רָאוּ בְּנֵיהָ בּוֹקֵעַ יָם לִפְנֵי מֹשֶׁה זֶה אֱלֹהֵי עָנִי וְאָמְרוּ
יְיָ יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד³

וְנֹאמַר כִּי פָדָה יְיָ אֶת יַעֲקֹב וַיִּגְאֹלוּ מִיַּד חֲזָק מִמֶּנּוּ
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל

הַשְׁפִּירֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם וְהַעֲמִידֵנוּ מַלְכֵנוּ לְחַיִּים וּפְרוֹשׁ עֲלֵינוּ II
סֶפֶת שְׁלוֹמָהּ וְתַקְנֵנוּ⁴ בַּעֲצָה טוֹבָה מִלִּפְנֵיהָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמִעַן שְׁמָהּ
וְהִגֵּן בַּעֲדֵנוּ

וְהִסֵּר מֵעֲלֵינוּ אוֹיֵב דָּבָר וְחָרָב וְרָעָב וְיָגוֹן וְהִסֵּר שְׁטֵן מִלִּפְנֵינוּ
וַיִּמְחַדֵּרֵנוּ וַיַּצֵּל כְּנַפְיָהּ תַּסְתִּירֵנוּ

כִּי אֵל שׁוֹמְרֵנוּ וַיַּצִּילֵנוּ אַתָּה כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה
וְשׁוֹמֵר צִדְקוֹתָנוּ וּבּוֹאֵנוּ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וָעֶד עוֹלָם
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְעֶד

II. Das šemone 'esre.

An das šema' schließt sich in der synagogalen liturgie als zweites hauptstück an das sog. שְׁמֹנֶה עָשָׂר, das achtzehngebet, oder kurzweg הַפָּלָה genannt, weil es das eigentliche hauptgebet ist, während das šema' mehr den charakter eines bekenntnisses hat. Auch dieses gebet hat eine lange geschichte durchgemacht und reicht in seiner vorauszusetzenden urform wohl über die neutestamentliche zeit zurück in die vorchristliche periode des judentums.

¹ freiheit.

² Ex. 15, 11.

³ Ex. 15, 2 u. 18.

⁴ bestand geben.

Die mišna kennt es unter obigem namen und setzt seinen gebrauch als feste ordnung voraus. Es besteht jetzt aber nicht aus 18, sondern aus 19 bitten und kann seine überlieferte gestalt erst nach der zerstörung Jerusalems erhalten haben. Das sind deutliche beweise einer früh einsetzenden geschichtlichen entwicklung. Auf diese ist durch einen glücklichen fund Schechters überraschendes licht geworfen worden. Er hat nämlich in der Geniza in Kairo fragmente von gebetsliturgien entdeckt, die einen Text des achtzehngebetes enthalten, der dem für die erste hälfte des 1. nachchristlichen jahrhunderts voranzusetzenden relativ am nächsten kommt. Hier besteht nämlich das gebet noch aus 18 bitten, und es hat, wie Bousset (a. a. o. s. 204, vgl. auch 420f.) mit recht hervorhebt, den anschein, als wenn dieser text die zerstörung Jerusalems noch nicht kennt.

Einen weiteren hinweis auf den entwicklungsprozeß, den das gebet durchgemacht hat, enthält die talmudische überlieferung Berakhoth 28b (Megilla 17b). Danach hat um 100 n. Chr. Simon der flachshändler das achtzehngebet redigiert, und damals soll Samuel der kleine die berakha gegen die ברכה *berakha* formuliert haben. Es liegt kein grund vor, an diesen traditionen zu zweifeln, und demgemäß wird man annehmen dürfen, daß der jetzige aufbau des gebets bis in den anfang des 2. jahrhunderts n. Ch. zurückgeht. Aber man hat wohl kein recht, aus jener stelle zu folgern, daß damals die berühmte ברכה *berakha* als selbständige 19. bitte eingefügt worden ist. Sie lehrt nur, daß man in talmudischer zeit über die differenz zwischen dem namen šemone 'esre und der wirklichen zahl von bitten reflektiert hat und daß die differenzierung nach 100 erfolgt ist. Bousset (a. a. o. s. 204) wird auch darin recht haben, daß er im anschluß an Elbogen annimmt, die zahl 19 sei durch teilung von nr. 14 entstanden.

Zunz (a. a. o. s. 367) hat vermutet, daß die drei ersten und letzten benediktionen den grundstock des gebets bilden.

Wir geben im folgenden zunächst die sog. palaestinische rezension nach dem von Schechter in Jewish Quarterly Review 1898, s. 654ff. veröffentlichten vollständigen text mit den varianten der bruchstücke B und C, von denen letzteres da einsetzt, wo B aufhört. Dann folgt die jetzige form des gebetes nach dem Siddur Ša'are Thephilla (Rödelheim 1908) mit den abweichungen des von Dalman (Worte Jesu I 1898, s. 302ff.) veröffentlichten Jemenitischen Siddur (SJ = Siddur Jemen MS I, Dr. Chamitzer in Leipzig gehörig) und der Leipziger prachthandschrift des deut-

schen Siddur (kat. der handschr. der universitätsbibl. zu Leipzig, II nr. 1102, hier mit SL bezeichnet).

Literatur zum achtzehngebet bei Schürer II⁴ s. 538f.

a) Die palaestinische rezension.

(vermutlich spätere zusätze in klammern.)

יְי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתְךָ *)

1 בְּרוּךְ אַתָּה יְי אֱלֹהֵינוּ [וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ]

[אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב]

הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא

אֵל עֲלִיוֹן קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ

מִגִּנְנוּ וּמִגֵּן אֲבוֹתֵינוּ

[מִפְּטָחֵנוּ בְּכֹל דּוֹר וָדוֹר]

בְּרוּךְ אַתָּה יְי מִגֵּן אֲבֹרָהֶם

2 אַתָּה גִּבּוֹר [מִשְׁפִּיל גָּאִים] חֲזַק [וּמַדִּין עֲרִיצִים] חַי עוֹלָמִים

מִקֵּים מִתִּים מְשֻׁב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַטֶּל

מִכָּלְכַל הַיָּם מַחֲיָה הַמֵּיתִים

[כְּהִרָה עֵינֶיךָ וְשׁוּעָה לָנוּ תַצְמִיחַ]

בְּרוּךְ אַתָּה יְי מַחֲיָה הַמֵּיתִים

3 קְדוֹשׁ אַתָּה וְנוֹרָא שְׁמֶךָ

וְאֵין אֱלֹהִים מִבִּלְעָדֶיךָ

בְּרוּךְ אַתָּה יְי הָאֵל הַקְּדוֹשׁ

*) Ps. 51, 17.

¹ Wahrscheinlich ist diese eingangsbenediktion von anfang an voller ausgestaltet gewesen als die übrigen, die ursprünglich wohl allesamt dreigliedrig waren, und man darf vermuten, daß c und d varianten dieses plus sind.

² In B lautet die 2. benediktion

אתה גבור ואין כמוך חזק ואין זולתך

משיב הרוח ומוריד הטל

מכלכל הים מחיה המתים ורב להושיע

ברוך אתה יי מחיה המתים

b) ist ein sehr alter Einschub, vgl. Berakhoth V, 2.

4 חַנּוּכָּה אָבִינוּ יְדַע מֵאַתָּה
וּבִינָה וְהַשְׁכֵּל מִתּוֹרָתְךָ
בְּרוּךְ אַתָּה יי חוֹנֵן הַדַּעַת

5 הַשִּׁיבֵנוּ יי אֱלֹהֶיךָ וְנִשְׁוֶבָה
חֵדֶשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם
בְּרוּךְ אַתָּה הַרוֹצֵה בַּתְּשׁוּבָה

6 סֶלַח לָנוּ אָבִינוּ כִּי חָטֵאנוּ לָךְ
מִחַה [וְהַעֲבֵר] פִּשְׁעֵינוּ מִפְּנֵי עֲוֹנֶיךָ [כִּי רַבִּים רַחֲמֶיךָ]
בְּרוּךְ אַתָּה יי הַמְּרַבֵּה לְסֻלּוֹת

7 רְאֵה בְּעֵינֵינוּ וְרִיבָה רִיבֵנוּ
וּגְאֹלֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ
בְּרוּךְ אַתָּה יי גֹּאֵל וְשָׂרָאֵל

8 רַפְּאֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ מִמִּכְאוּב לִבֵּנוּ
[וְיִגְוֹן וְאִנְחָה הַעֲבֵר מִפְּנֵינוּ]
וְהַעֲלֵה רַפּוּאָה לְמַכּוֹתֵינוּ
בְּרוּךְ אַתָּה רֹפֵא חוֹלֵי עַמּוֹ וְיִשְׂרָאֵל

9 בְּרַךְ עָלֵינוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֶת הַשְּׁנָה הַזֹּאת [לְטוֹבָה בְּכָל מִינִי
תְּבוֹאָתָה]

[וְקָרַב מִהֲרָה שְׁנַת קָץ גְּאֻלָּתֵנוּ]
יִתֵּן טַל וּמָטָר עַל-פָּנֵי הָאֲדָמָה
וְשִׁבַּע עוֹלָם מֵאוֹצְרוֹת טוֹבָה
[וְיִתֵּן בְּרָכָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵינֵנוּ]
בְּרוּךְ אַתָּה יי מְבָרֵךְ הַשָּׁמַיִם

^a a) אַתָּה יי auch hier wohl ursprünglich B. אֱלֹהֵינוּ + יי :

^b b) יי' וְא' וְדָבָר ה' מ' B. c) om B. Wahrscheinlich sind b und c varianten.

⁹ a) וְלִבְרָכָה + : לְטוֹבָה B. c) גְּשָׁמֵי רֵצוֹן : טַל B, mit der korrektur טָלָלִי zwischen den zeilen. d) עוֹלָמָה מְבָרֵכֶיךָ B.

e) in B zwischen den zeilen.

10 תָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתָנוּ
וְשָׂא נֶס לְקַבּוּץ גְּלִיּוֹתֵינוּ
בְּרוּךְ אַתָּה יי מְקַבֵּץ נִדְחֵי [עַמּוֹ] יִשְׂרָאֵל

11 הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבִרְאשׁוֹנָה וְיִוָּעֲצֵינוּ כְּבִתְחִלָּה
וּמִלּוֹךְ עָלֵינוּ אַתָּה לְבָדָה
בְּרוּךְ אַתָּה יי אוֹהֵב הַמְשֻׁשֵׁט

12 לַמְשֻׁמְדִּים¹ אֵל תְּהִי תְּקוּהָ
וּמַלְכוּת זָדוֹן מִהֲרָה תַעֲקֹר [בְּרִמְיָנוּ]
[וְהַנְּעָרִים² וְהַמִּוִּנִּים³ כְּרָגַע יֵאָבְדוּ]
[וּמַחֲוֵי מִסְפַּר הַחַיִּים וְעַם צַדִּיקִים אֵל יִפְתָּבוּ]
בְּרוּךְ אַתָּה יי מְכַנִּיעַ זָדִים

13 עַל גִּרֵי הַצֶּדֶק יִהְיֶה רַחֲמֶיךָ
וְתֵן לָנוּ שׂוֹכֵר [טוֹב] עִם עוֹשֵׂי רְצוֹנְךָ
בְּרוּךְ אַתָּה יי מַפְטִיחַ לַצַּדִּיקִים

14 רַחֵם יי אֱלֹהֵינוּ [בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ ה'] עַל יְרוּשָׁלַם
[וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ וְעַל הַיִּכְלָה וְעַל מְעוֹנֶךָ]
[עִירָךְ]
וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחַ [צֶדֶק] ה'
בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵי דָוִד [בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם]

15 שְׁמַע יי אֱלֹהֵינוּ בְּקוֹל תַּפְלִלָּתָנוּ [וְרַחֵם עָלֵינוּ]
כִּי אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אַתָּה
בְּרוּךְ אַתָּה יי שׁוֹמֵעַ תַּפְלָה

¹² a) תְּקוּהָ + : אֵם לֹא יָשׁוּבוּ לְתִרְחָתְךָ B. d) om B.

¹⁴ a) אֱלֹהֵינוּ + : עֲלֵנוּ C, om עַמְּךָ B. b) וְעַל הַיִּכְלָד וְגו' b).
om C. c) C hat noch das ursprüngliche מְשִׁיחָה, worauf folgt:
בְּנֵה בֵיתְךָ שְׁכֵלֵל הַיִּכְלָה.

¹⁵ a) שְׁמַע בְּקוֹלָנוּ וְרַחֵם עָלֵינוּ C.

¹ abtrünnige.

² nazarener.

³ haeretiker.

16 רצה יי אלהינו ושכון בציון

ויעבדוהו עבדוהו בירושלם

ברוך אתה יי שאותה ביראה נעבד

17 מודים אנחנו לך [אתה הוא] יי אלהינו [ואלהי אבותינו]

על כל השבחות [החסד והרחמים שגמלתנו ו] שעשיתנו עמנו

[ועם אבותינו מלפנינו]

[ואם אמרנו משה רגלנו יי וסעדנו]

ברוך אתה יי השׁוֹב לך להודות

18 שים שלומך על ישראל עמה [ועל עירך ועל נחלתך]

וברכנו כלנו בפאחד

ברוך אתה יי עושה שלום

b) Das šemone 'esre in der heutigen form.

(eingeklammertes fehlt in SJ.)

אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך

1 ברוך אתה יי אלהינו ואלהי אבותינו

אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב

האל הגדל הגבור והנורא

אל עליון גומל חסדים טובים וקנה הכל

[ו]זכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה

מלך עוזר ומושיע ומגן

ברוך אתה יי מגן אברהם

16 a) C. מהרה + : בציון b) C. יעבדוהו ביה ביר'.

17 b) C hat שגמלת als randglosse. Nach שם מלך אל : מלפנינו.
טוב ומשיב אתה.

18 a) שים שלומך על ישראל בן הברכה כלנו בשלום מעון (?) הברכות ועושה
השלום C.

1 e) אבות : + ומרהם על בניהם SJ. Am schlusse eine einschaltung für die 10 bußtage.
f) SJ מלך רחמן מושיע עוזר ומל.

- 2 אֶתָּה גְּבוּר לְעוֹלָם אֲדָנִי
מִחִיָּה מֵתִים אֶתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ
מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מִחִיָּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים
סִימָה נּוֹפְלִים וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמַתִּיר אֲסוּרִים וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ
לִישְׁנֵי עֶפֶר
מִי כְמוֹהָ בַּעַל גְּבוּרֹת וּמִי דֹימָה לָּהּ
[מִלֶּךְ] מִמִּית וּמִחִיָּה וּמִצְמִיחַ וְשׁוֹעֵה
וְנֶאֱמַן אֶתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים
בְּרוּךְ אַתָּה יי מִחִיָּה הַמֵּתִים
- 3 אֶתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמָּה קְדוֹשׁ
וְקִדְשִׁים בְּכָל-יוֹם יִהְיֶה לָּהּ סֵלָה
בְּרוּךְ אַתָּה יי הָיֵל הַקְּדוֹשׁ
- 4 אֶתָּה חֵינן לְאָדָם דַּעַת
וּמְלִמֵּד לְאִנוּשׁ בִּינָה
חֲנֻנוּ מֵאֲתָךְ דַּעַת בִּינָה וְהַשְׁכֵּל
בְּרוּךְ אַתָּה יי חוֹנֵן הַדַּעַת
- 5 הַשִּׁיבֵנוּ אֲבִינוּ לְתוֹרָתְךָ
וְקַרְבֵּנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבֹדְתְךָ
וְהַחֲזִירֵנוּ¹ בְּתַשׁוּבָה שְׁלָמָה לְפָנֶיךָ
בְּרוּךְ אַתָּה יי הַרוֹצֵה בְּתַשׁוּבָה
- 6 סִלַּח-לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ
מַחֲלֵ-לָנוּ² מִלִּפְנֵי כִּי פָשַׁעְנוּ

² b) Zwischen סָפַת und פָּסַח + מִשְׁיַב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם.

d) SJ. ס' ב' und dann erst עֵינִי דָלִים + : חוֹלִים. f) am
schlusse eine einschaltung für die 10 bußtage. g) + אַתָּה.

SJ. הוא

³ c) nach האל in den 10 bußtagen: הַמֶּלֶךְ.

¹ umkehren lassen.

² verzeihen.

כִּי מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ אָתָּה
בְּרוּךְ אָתָּה יי חַנוּן הַמִּרְבֵּה לְסוֹלֵחַ

7 רֵאָה בְּעֵינֵינוּ וְרִיבָה וְיִבְנוּ
וּגְאֻלָּנוּ מִיָּדָה לְמַעַן שְׁמָה
כִּי גוֹאֵל חֶזֶק אָתָּה
בְּרוּךְ אָתָּה יי גוֹאֵל יִשְׂרָאֵל

8 רְפָאנוּ יי וְנִרְפָּא
הוֹשִׁיעֵנו וְנוֹשְׁעָה כִּי תַהֲלִתֵנוּ אָתָּה
וְהַעֲלֵה רַפּוּאָה שְׁלָמָה לְכָל־מְכּוֹתֵינוּ
כִּי אֵל [מֶלֶךְ] רּוֹפֵא [נִצְאָמֶן וְ]־רַחֲמֵן אָתָּה
בְּרוּךְ אָתָּה יי רּוֹפֵא חוֹלֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל

9 בְּרַךְ עֲלֵינוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֶת־הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת־כָּל־מִינֵי תְבוּאַתָּה
לְטוֹבָה
וְתֵן בְּרַכָּה עַל פְּנֵי הָאָדָמָה וְשִׁבְעֵנו מִטּוֹבָהּ

6 c) SJ. כִּי אֵל טוֹב וְסָדֵק אָתָּה.

7 b) Statt וגו' ונאלנו hat SJ nur לגאלינו. c) כִּי אֵל מֶלֶךְ. d) an fasttagen schaltet hier der vorbeter ein
SJ. גוֹאֵל וגו'.
längeres bittgebet ein und schließt mit אָתָּה יי הַעֲלֵנָה בְּעֵת אֶרֶב וְאֶת־הַשָּׁנָה וגו'.

8 c) SJ. תַּחֲלוּתֵנוּ : מְכּוֹתֵינוּ.

9 a) SJ. בְּרַכֵּינוּ : בְּרַךְ עֲלֵינוּ. Nach SJ liest weiter:

בְּכָל־מַעֲשֵׂה יְדֵינוּ וּבְרַךְ אֶת־שְׁנוֹתֵינוּ
וְתֵן טַל וּמָטָר עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה
וְשִׁבַּע אֶת־הָעוֹלָם כּוֹלּוֹ מִטּוֹבָהּ
וּבְרַח פְּנֵי תֵבֵל מִעוֹשֵׁר מִתְּנוּת דָּרֶךְ
וְשִׁמְרָה וְהַצִּילָה יי אֱלֹהֵינוּ אֶת־הַשָּׁנָה וגו'

Nach הכוונה heißt es dann:

מִכָּל־מִינֵי מַשְׁחִית וּמִכָּל־מִינֵי פִּתְעוֹנוֹת¹
וְתַחֲלֵה אַחֲרֵית וְתַקְּחָה וְשִׁבַּע וְשָׁלוֹם וּבְרַכָּה בְּשָׁנִים הַשְּׁבוּת
b) vom abend des 59. tages nach הקופת הַשָּׁנָה an, welcher ge-
wöhnlich auf den 5. oder 6. Dezember fällt, bis פֶּסַח heißt es וְתֵן
טַל וּמָטָר לְבְרַכָּה וגו'.

¹ unglücksfälle.

וַיִּבְרַךְ שְׁנֵיהֶם בְּשֵׁמִים הַשְּׁבוּת
בְּרוּךְ אַתָּה יי מִבְּרַךְ הַשְּׁמִים

10 תַּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לַיְהוּדִיתִינוּ
וְשֵׂא נָס לִקְבֹּץ גְּלִיתִינוּ [וְקַבְּצֵנוּ יַחַד] מֵאַרְבַּע כְּנָפֹת הָאָרֶץ
בְּרוּךְ אַתָּה יי מִקְבֹּץ נִדְחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל

11 הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרָאשׁוּכָה וְיִוָּעֲצֵנוּ כְּבַתְחֻלָּה
וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וְאַנְתָּה
וּמְלִיכָה עָלֵינוּ אַתָּה [יִי] לְבָדֶּה [בְּחֶסֶד וְ] בְּרַחֲמִים וְצַדִּיקוֹ כְּמִשְׁפַּט
כְּרוֹץ אַתָּה יִי מֶלֶךְ אֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט

12 [וְ]לְמַלְשֵׁינִים¹ אֶל־תְּהִי חֲקוּהָ
וְכָל־עוֹשֵׁי רָשָׁעָה פָּרָעַה וְיֹאבְדוּ [וְכָל־מִהְרָה וּפְרִתוּ]
וְהַזֵּדִים מִהְרָה תַעֲקֹר וְתִשְׁבֹּר [וְתִמְגֹּר² וְתִכְבֹּעַ בְּ] מִהְרָה בְּיָמֵינוּ
פְּרוּקָה אֶתָּה יְיָ שֹׁבֵר אֹיְבִים וּמַכְבִּיעַ זֵדִים

13 **עַל־הַצְדִּיקִים וְעַל־הַחֲסִידִים [וְעַל־זִקְנֵי עַמָּה בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעַל**
מַלְכֹת סוּפְרִיָּהֶם] וְעַל גְּרֵי הַצֶּדֶק וְעַלֵּינוּ יְהִימוּ רַחֲמֶיהָ יי אֱלֹהֵינוּ
וְחֵן שָׂכָר טוֹב לְכֹל הַבּוֹטְחִים בְּשִׁמְךָ בְּאֵמֶת
וְשִׁים חֲלָקְנוּ עִמָּהֶם לְעוֹלָם [וְ] לֹא נִבּוֹשׁ כִּי־בָּהּ בְּטַחְנוּ
בְּרוּךְ אַתָּה יי מִשְׁעָן וּמִבְטָח לַצְדִּיקִים

¹⁰ b) SJ. לְאַרְצִינָה + : הָאָרֶץ SJ. אֶת-כָּל + : לְקַבֵּץ

¹¹ c) בַּצֶּדֶק וּבִמְשָׁפֶט + : וְצִדְקָנוּ בְּמִשְׁפָּט SJ. מְהֵרָה + : עֲלֵינוּ e)

d) מלך המשיח : in den 10 buchstagen dafür: מלך המשיח

¹² a) SJ hat am rande die variante למשומרים. b) יוכל-עושי

SJ. Statt der eingeklammerten worte
hat SL וְכֵן אֵרַב עִמָּךְ מִדֶּחַי וּמִכֹּחַי.

c) SJ. מלכות זרוך : והגדים

c) בדך SJ. ועל שארית עמך כל בית ישראל : ועלינו a) ¹⁸

SJ. Am schlusse + וְלִישׁוּעָתָךְ נְשַׁעֲנָה SJ.

14 [ולירושלים עירך ברחמים תשוב ר'] תשכון בתוכה כאשר הברך
ובנה אותה [בקרב ברימינו] בנין עולם
[וכסא דוד מהרה לתוכה תבין]
ברוך אתה יי בונה ירושלים

15 את צמח דוד [עבדך] מהרה תצמיח
וקרנו תרום בישועתך [כי לישועתך קוינו כל־היום]
ברוך אתה יי מצמיח קרן ישועה
16 שמע קולנו יי אלהינו חוס ורחם עלינו
וקבל ברחמים ו[ב]רצון את־תפלתנו
[כי אל שומע תפלות ותחנונים אתה ר] מלפניך מלכנו ריקם
אל תשיבנו

כי אתה שומע תפלת עמך ישראל ברחמים
ברוך אתה יי שומע תפלה

17 רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם

והשב [את] העבודה לדבור ביתך
ואשי ישראל ותפלתם באהבה תקבל ברצון
ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך
ותחזיקה עינינו בשובך לציון ברחמים
ברוך אתה יי המחזיר שכינתו¹ לציון

18 מודים אנחנו לך שאתה הוא יי אלהינו ולא־הי אבותינו
[לעולם ועד]

14 a) SJ. בתוך ירושלים עירך בקרב : בתוכה : b) SJ. במהרה : עולם : SJ. ברימינו

16 d) SJ. — Nach c wird an einem fasttage ein kurzes sündenbekenntnis eingeschoben. כל פה : עמך ישראל ברחמים

17 a) SJ. ותפלתם שעה : ובחפזם : e) SJ. + ועבודתם : d) SJ. — Hier folgt an bestimmten festtagen wieder ein besonderes bittgebet. f) SJ. המחזיר : + SJ. במהרה : + SJ. למצא : + SJ. לננה : +

¹ Gottes gegenwart im tempel.

צור חיינו מִגֵּן וְשֹׁעֵנו אֶתָּה הוּא לְדֹר וְדֹר
 נִידָה לָּךְ וְנִסְפָּר תִּתְּלָתָה עַל חַיֵּינוּ הַמְּסֻרִּים בְּיָדֶיךָ¹ וְעַל-
 נַשְׁמוֹתֵינוּ הַפְּקֻדוֹת לָךְ
 [וְ]עַל-נַפְשֵׁיךָ [שֶׁבְּכָל-יּוֹם עֲמָנוּ] וְעַל נַפְלְאוֹתֶיךָ וְטִיבוֹתֶיךָ שֶׁבְּכָל-עֵת
 עָרֵב וּבִקְרָא וְצִהָרִים
 הַשּׁוֹב בִּי לֹא-כָלוּ רַחֲמֶיךָ וְהִמְרָחֵם בִּי לֹא-תִמּוּ חַסְדֶּיךָ [מֵעוֹלָם
 קָדִימֵנוּ לָךְ
 וְעַל-כֵּן יִתְבָּרַךְ וְיִתְרוֹמֵם שְׁמֶךָ מִלְּפָנֶיךָ תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד
 וְכָל הַחַיִּים [יִרְדּוּהָ סֶלָה וְ]יִהְיֶה אֶת-שְׁמֶךָ [בְּאַמֶּת הָאֵל וְשׁוֹעֲתָנוּ
 וְעֹזְרָתָנוּ סֶלָה
 בְּרִיךְ אֶתָּה יְיָ הַשּׁוֹב שְׁמֶךָ וְלָךְ נֶאֱמָה² לַהֲדוֹת

19 שִׁים שְׁלֹם טוֹבָה וּבִרְכָּה חֵן וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל
 עֲמָה
 בְּרַכְנוּ אֲבִינוּ כָּלנוּ כְּאַחֵד בְּאֹר פְּנִיךָ
 כִּי בְּאֹר פְּנִיךָ נִתַּת לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ תוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד
 וְצִדִּיקָה וּבִרְכָּה וְרַחֲמִים [וְחַיִּים וְשְׁלֹם]
 וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרַךְ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל [בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה] בְּשְׁלֹמָה
 בְּרִיךְ אֶתָּה יְיָ הַמְּבָרַךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלֹם
 אָמֵן:

18 d) + עת SJ; שְׁבָכָל יום עת SL. e) והמרחם :
 SJ. Vor hat SL noch מעולם. Hier folgt eine be-
 sondere benediction für das Hanukkafest und Purim. f) In
 den 10 bußtagen + וּבְחַיִּים טוֹבִים כָּל-בְּנֵי בְרִיתְךָ g) וְכָל :
 SJ. הַגָּדוֹל כִּי טוֹב הָאֵל הַשּׁוֹב + שִׁמְךָ h) SJ. Am schlusse folgt, vom vorbeter gesprochen, der
 aronitische segan mit einer kurzen bittformel eingeleitet.

d) ברוב : בשלומך SJ. b) אֲבִינוּ : אֲבִינוּ SJ. Am schlusse eine einschaltung für die 10 bußtage.

¹ vgl. Ps. 31, 6.

² vgl. bibl. נאווה.

III. Das habhinenu.

Die mišna erlaubt in bestimmten fällen, die תפלה durch ein kurzes gebet, das ihren inhalt zusammenfaßt, zu ersetzen, vgl. Ber. IV, 3—6. Ein solches abkürzungsgebet hieß nach dieser stelle 'ת' מעין ש' ע' „gebet nach art von ע' ש'“. Es hat deren in alter zeit eine ganze reihe gegeben, wie die talmudische überlieferung (Ber. fol. 29a u. b) beweist. In größerem ansehen hat lange zeit das von Samuel von Nehardea († 254) formulierte gebet habhinenu gestanden, dessen jer. Ber. 8a (vgl. Dalman a. a. o. s. 304) erhaltenen text wir nachstehend unter a) geben. Unter b) folgt dann der text nach bab. Ber. 29a (bei Goldschmidt I s. 106). Es ist sehr beachtenswert, daß dieser auszug nur den inhalt von bitte 4—15 wiedergibt, vgl. s. 10 u. 21.

a

הביננו רצח תשובתנו סלח לנו גואלנו רפא חלינו ברוך שנותנינו
 כי מפורדים אתה מקבץ ותועים לשפוט
 ועל הרשעים תשית ידה וישמחו כל-חיוסי בך בבנין עירך
 ובחדושי בית מקדשה ובצמח דור עבדה כי טרם נקרא אתה
 תענה
 ברוך אתה יי שומע תפלה :

b

הביננו יי אלהינו לדעת דרכיה ומול את לבבנו ליראתה ותסלח
 לנו להיות גאולים ורחקנו ממכאוב[ינו] ודשננו בנאות ארצה
 ונפוצותינו מארבע [פנות] תקבץ ותתועים על דעתה וישפטו
 ועל הרשעים תניח ידה וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתקון²
 היכלך ובצמיחת קרן לדוד עבדה ובעריכת נר לבן ושי משיחה,
 טרם נקרא ואתה תענה
 ברוך אתה יי שומע תפלה :

¹ wiederherstellung.

² einrichtung.

IV. Die musaphgebete.

Den zusatzopfern für sabbath, neumond und neujahr, die 3 großen feste und für den versöhnungstag (Num. 27—29) entsprechen im synagogalen kult die sog. musaphgebete d. h. benediktionen, durch die die liturgie der genannten festtage je ihrem charakter gemäß ausgestattet wird. Aus diesem ihrem ursprung aus der beabsichtigten parallelität zwischen tempelkult und synagogalem gottesdienst erklärt sich die alte gepflogenheit, die musaphgebete nur im gemeindegottesdienst zu beten. Doch lehrt uns die mišna, daß sie schon früh verselbständigt und zu pflichtgemäßen gebeten für jeden einzelnen gemacht worden sind, vgl. Ber. IV, 7.

Die heutige sitte, die musaphgebete im morgengottesdienst nach der thoralektion zu beten, wird bis in die alte zeit zurückgehen, wahrscheinlich auch ihre einfügung in die תפלה, die nach alter gewohnheit (vgl. Roš haššana IV, 5) in den sabbath- und festgottesdiensten nur aus den 3 ersten und 3 letzten benediktionen besteht. Daher der name תפלת שבע (nur im m. des morgengebets der neujahrsliturgie ist sie תשע ה'). Nach deutschem ritus folgen die m. auf die 3. benediktion der ה', jedoch wird in der neujahrs- und versöhnungstags-liturgie ihre schlußformel fortgelassen und erst nach den ersten 3 abschnitten des musaph an ihre in der palästinischen rezension wiederholte und durch Jes. 5, 16 erweiterte gestalt angefügt. Dann erst werden die m. fortgesetzt.

a) תפלת מוסף לשבת.

תַּכְנֵת שֶׁבֶת רְצִיַת קְרִבּוּתָהּ צוּיַת פְּרוּשֵׁיהָ¹ עִם סְדוּרֶיהָ² נִסְכֶּיהָ,
מַעֲנֶנְיָהּ לְעוֹלָם כְּבוֹד וְנִחְלוֹ טוֹעֲמֶיהָ חַיִּים זָכוֹ³ וְגַם הָאוֹהֲבִים
דְּבָרֶיהָ גְּדֻלָּה בְּתוֹר
אֲזִ⁴ מְסִינִי נִצְטוּר עָלֶיהָ וְתַצְנֵנִי יי אֱלֹהֵינוּ לְהַקְרִיב בָּהּ קָרְבָן
מוֹסֵף שֶׁבֶת כְּרָאוּי

¹ genaue erfüllung?

² ordnung.

³ erlangen.

⁴ beachte die anfangsbuchstaben der ersten 22 worte! Solche spielereien sind häufig.

יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתַּעֲלֵנוּ בְּשִׁמְחָה
לְאַרְצֵנוּ וְתִשְׁעָנוּ בְּגִבּוֹלֵנוּ

וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת-קִרְבָּנוֹת חֻבּוֹתֵינוּ¹ תְּמִידִים כְּסֻדָּרָם וּמוֹסָפִים
כְּחֻלָּתָם²

וְאֶת-מוֹסֶה יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת
רְצוֹנָךְ כְּמֹל שְׁכַתְבָּתָּ עָלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדְּךָ מִפִּי
כְּבוֹדְךָ כְּאֹמִיר

וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי-כִבָּשִׁים בְּנֵי-שָׁנָה תְּמִידִים וְשְׁנֵי עֶשְׂרִים סֵלֶת
מִנָּחָה בַּלֵּילָה בְּשֶׁמֶן וְנִסְכּוֹ, עֹלֹת שַׁבָּת בְּשַׁבָּתוֹ עַל-עֹלֹת הַתְּמִיד
וְנִסְכָּהָ³

וְשִׁמְחוּ בְּמִלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבָּת וְקוֹרְאֵי עֲנִי, עִם מְקַדְּשֵׁי שְׁבִיעִי,
כָּלֵם וְשֹׁבְעֵי וְהִתְעַנְּנוּ מִשׁוֹבָה וּבְשֹׁבְעֵי רְצִיתָ בּוֹ וְקִדְּשָׁתוֹ, חֲמִידַת
יָמִים אוֹתוֹ קִרְאתָ זָכָר לְמַעֲשֶׂה בְּרָאשִׁית

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רְצֵה בְּמִנְחַתֵּנוּ קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וְתֵן
חֻלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ שֹׁבְעֵנוּ מִשׁוֹבָה וְשֹׁמְחֵנוּ בִּישׁוּעָתְךָ וְטַהֵר לִבֵּנוּ
לְעַבְדְּךָ בְּאֵמֶת וְהַחֲיֵלֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה וּבְרְצוֹן שַׁבָּת קִדְּשָׁה
וְנִנְחֵנוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל מְקַדְּשֵׁי שְׁמָה
בְּרוּךְ אַתָּה יי מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת:

b) Aus der מוֹסֶה לְרֹאשׁ הַשָּׁנָה.

1 וּבִכֵּן⁴ תֵּן פָּחָדָה יי אֱלֹהֵינוּ עַל כָּל-מַעֲשִׂיךָ

וְאִימָתָה עַל כָּל-מַה-שֶּׁבִּרְאָתָה

וְיִירָאוּךָ כָּל-הַמַּעֲשִׂים

וְיִשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ כָּל-הַבְּרוּאִים

וְיַעֲשׂוּ כָּלֵם אֲגָדָה⁵ אַחַת לַעֲשׂוֹת רְצוֹנָךְ בְּלִבָּב שְׁלֵם

כְּמֹל שִׁדְרָעֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשְּׁלֵטָן לְפָנֶיךָ

עַז בִּרְדָּה וּגְבוּרָה בִּימִינָה

וְשִׁמָּה נִזְרָא עַל כָּל-מַה-שֶּׁבִּרְאָתָה:

¹ verpflichtung.

² recht.

³ Num. 28, 9f.

⁴ darum.

⁵ schaar.

וּבִכְנַן תֵּן כְּבוֹד יי לַעֲמֻה
 תִּהְיֶה לִירֵאָה וְתִקְוָה לְדוֹרָשֶׁיהָ
 וּפְתִיחוֹן פֶּה לַמִּיחֲלִים לָךְ
 שִׁמְחָה לְאַרְצָהּ וְשִׁשׁוֹן לַעִירָהּ
 וַעֲמִיחַת קֶרֶן לְדֹר עֲבָדָהּ
 וְעֲרִיכַת נֵר לְבֵן יְשִׁי מְשִׁיחָהּ [בְּמִהְרֶה בְּרִמְיָנוּ]:

וּבִכְנַן צְדִיקִים וְרֵאֵי וְיִשְׁמָחוּ
 וְיִשְׂרִים וְעֲלוּזוֹ וְחִסְדֵּיהֶם בְּרַפָּה וְגִילוֹ
 וְעוֹלָתָהּ¹ תִּקְפֹּץ-פִּיהָ וְכָל-הַרְשָׁעָה כָּלָה כַּעֲשׂוֹן תִּכְלָה
 כִּי תַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זָדוֹן מִדֶּה-אֶרֶץ
 [וּמִלְכוֹת הַעֲלִיזָה מִהֶרָה תַעֲקֹר וְתִשְׁבֹּר]²
 וְתִמְלֹךְ אֹתָהּ יי לְבָדָהּ עַל כָּל-מַעֲשֵׂיהָ
 בְּהֵר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדָהּ וּבִירוֹשָׁלַיִם עִיר קִדְשָׁהּ
 [כַּפְּתוֹב בְּדַבְרֵי קִדְשָׁהּ וּמִלָּךְ יי לְעוֹלָם אֱלֹהֶיהָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר
 הַלְלוּהָ]³:

² אֹתָהּ בְּחִרְתָּנוּ מִכָּל-הָעַמִּים
 אֲהַבָּתָּ אוֹתָנוּ וְרָצִיתָ בָּנוּ
 וְרוֹמַמְתָּנוּ מִכָּל הַלְשׁוֹנוֹת
 וְקִדְשְׁתָּנוּ בְּמִצְוֹתֶיהָ
 וְקִרְבַּתָּנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבוֹדָתָהּ
 וְשִׂמָּה הַגְּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ עֲלֵינוּ קִרְאָתָּ:
 וְתִתֵּן-לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה אֶת-יוֹם [הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֵת יוֹם
 הַזִּכְרוֹן הַזֶּה
 יוֹם [זִכְרוֹן] תְּרוּעָה [בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קִדָּשׁ זִכָּר לִיציאת מצרים]:

³ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ זִכְרָנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹב לְפָנֶיהָ וּפְקִדָּנוּ בְּפִקְדוֹת
 יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים מְשִׁמֵּי שְׁמֵי קִדְם וְזִכְרָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֶת-הַבְּרִית

¹ עוֹלָה =
 üblichen text.

² so in SJ I (s. o. s. 10); fehlt jetzt in dem
³ Ps. 146, 10.

וְאַתְּ־הַחֲסֵד וְאַתְּ־הַשְׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּהַר
הַמְּרִיָּה וְתַרְאֶה לְפָנֶיךָ עֲקֵדָה שְׁעָרָה אַבְרָהָם אָבִינוּ אֶת־יִצְחָק
בְּנוֹ עַל גֵּב הַמִּזְבֵּחַ וְכַבֵּשׁ רַחֲמֵיךָ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנָךָ בְּלִבְבִּי שְׁלֵם,
כֵּן יִכְבְּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת־כַּעֲסָךָ מֵעַלֵינוּ וּבִטּוֹבָה הַגְדוֹל יִשׁוּבֵי תְרוּן
אִפְּךָ מֵעַמָּה וּמֵעִירָה וּמִמִּנְחָלָתָךָ

וְקִי־לִנּוּ יִי אֱלֹהֵינוּ אֶת־תְּהִדְבָּר שֶׁהִבְטַחְתָּנוּ בְּתוֹרָתָךָ עַל יְדֵי
מֹשֶׁה עַבְדְּךָ מִפִּי כְבוֹדָךָ [כָּאֵמֹר וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רְאשֻׁנִים
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִיּוֹת לָהֶם
לְאֱלֹהִים אֲנִי יי]¹

כִּי זִכָּר כָּל־הַנִּשְׁכַּחֹת אֶתָּה הוּא מֵעוֹלָם וְאֵין שְׂכַחָה לְפָנֶי כֹסֵא
כְבוֹדָךָ, וְעֲקֵדָת יִצְחָק לְזַרְעוֹ הַיּוֹם בְּרַחֲמִים תִּזְכּוֹר
בְּרוּךְ אַתָּה יי זִכָּר הַבְּרִית:

4 [אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ] תַּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחַרְוֹתָנוּ

וְשֵׂא נֶס לְקַבֵּץ גְּלִיּוֹתָנוּ

וְקַרֵב פְּזוּרֵינוּ מִבֵּין הַגּוֹיִם

וּנְפֹאצוֹתֵינוּ כִּנֹּס מִיַּרְכְּתֵי אֶרֶץ

וְהִבִּיאֵנוּ לְצִיּוֹן עִירָה בְּרָפָה

וְלִירוּשָׁלַיִם בֵּית מִקְדָּשְׁךָ בְּשִׂמְחַת עוֹלָם

וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת קַרְבָּנוֹת חוֹבוֹתֵינוּ כְּמִצְוָה עֲלֵינוּ בְּתוֹרָתָךָ

עַל יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדְּךָ מִפִּי כְבוֹדָךָ [כָּאֵמֹר וַיְבִיחֵם שְׂמִיחָתְכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם

וּבְרָאשֵׁי חֳדָשְׁכֶם וּתְקַעְתֶּם בְּחֻצְצוֹת עַל עַלְתֵיכֶם וְעַל זִבְחֵי שְׁלָמֵיכֶם

וְהָיוּ לָכֶם לְזִכָּרוֹן לְפָנֶי אֱלֹהֵיכֶם אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם]²

כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ קוֹל שׁוֹפָר וּמֵאֲזִין תְּרוּעָה וְאֵין הוֹמָה לָךְ

בְּרוּךְ אַתָּה יי שׁוֹמֵעַ קוֹל תְּרוּעַת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים:

c) תַּפִּלַּת מוֹסֵף לְרִגְלִים.

Das musaphgebet der drei wallfahrtsfeste (רגלים vgl. Ex. 23, 14)
setzt sich jetzt zusammen aus dem o. s. 23 abgedruckten stück
und folgenden gebeten:

¹ Lev. 26, 45.

² Num. 10, 10.

וּמִפְנֵי חַטָּאתֵינוּ גָּלִינוּ מֵאַרְצֵנוּ וְנִתְּרַחֲקֵנוּ מֵעַל אֲדָמָתֵנוּ וְאִין אֲנַחְנוּ
יְכוּלִים לַעֲלוֹת וְלִרְאוֹת וְלִהְיוֹת חַיִּים לְפָנֶיךָ וְלַעֲשׂוֹת חֻבוֹתֵינוּ
בְּבֵית בְּחִירָתְךָ בְּבֵית הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו מִפְּנֵי
הַיָּד שֶׁנִּשְׁתַּלַּחָה בְּמִקְדָּשְׁךָ

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ מֶלֶךְ רַחֲמָן שֶׁתְּשׁוּב
וְתִרְחַם עָלֵינוּ וְעַל־מִקְדָּשְׁךָ בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים וְתִבְנֶהוּ מִהֲרָה וְתַגְדִּיל
כְּבוֹדוֹ

אֲבִינוּ מִלִּפְנֵי גִלָּה כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ עָלֵינוּ מִהֲרָה וְהוֹפֵעַ וְהַנְּשֹׂא
עָלֵינוּ לַעֲיִנֵי כָל־חַי וְקָרֵב שְׂזוּרֵינוּ מִבֵּין הַגּוֹיִם וְנַפְעוּצוֹתֵינוּ כִּנֵּס
מִירְכַּת־אָרֶץ וְהִבִּיאֵנוּ לַצִּיּוֹן עִירְךָ בְּרַנָּה וְלְרוֹשְׁלַיִם בֵּית מִקְדָּשְׁךָ
בְּשִׂמְחַת עוֹלָם

וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת־קַרְבָּנוֹת חֻבוֹתֵינוּ תַּמִּידִים כְּסֻדְרָם וּמוֹסָפִים
כִּהְלַכְתָּם וְאֶת־מוֹסָפֵי יוֹם הַזֶּכֶר וְהַזֶּכֶר נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ
בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת רָצוֹנְךָ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתָּ עָלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ עַל־יְדֵי מֹשֶׁה
עֲבָדְךָ מִפִּי כְבוֹדְךָ כְּאֹמֹר (folgen entsprechende schriftstellen)

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ מֶלֶךְ רַחֲמָן רַחֵם עָלֵינוּ טוֹב וּמִטֵּיב
הַדָּרֵשׁ לָנוּ שׁוּבָה אֲלֵינוּ בְּהִמּוֹן רַחֲמֶיךָ בְּגִלְל אָבוֹת שֶׁעָשׂוּ רָצוֹנְךָ
בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּבִתְחֻלָּה וְכוֹנֵן מִקְדָּשְׁךָ עַל־מְכוּנֹו וְהִרְאֵנוּ בְּבִנּוֹנֵי
וְשִׂמְחָנוּ בְּתַקְוָנוּ וְהִשָּׁב כִּהְיִים לַעֲבֹדְתָם וְלָיוֹם לְשִׁירָם וְלִזְמָרָם¹
וְהִשָּׁב יִשְׂרָאֵל לְגוֹיָהֶם וְשֵׁם נַעֲלָה וְנִרְאָה וְנִשְׁתַּחֲוָה לְפָנֶיךָ בְּשִׁלֹּשׁ
פְּעָמֵי רְגְלֵינוּ כְּפָתוֹב בְּתוֹרָתְךָ (folgt Deut. 16, 16f.)

וְהִשְׁאֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֶת בְּרַכַּת מוֹעֲדֶיךָ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם לְשִׂמְחָה
וּלְשִׁשׁוֹן כְּאִשֶּׁר רָצִיתָ וְאִמְרָתָ לְבָרְכֵנוּ
קִדְשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ שֶׁפָּעַנֵי מִטְוֵבָה וְשִׂמְחָה
בִּישׁוּעָתְךָ וְסִחָר לִבְנוֹ לַעֲבָדְךָ בְּאַמֶּת וְהִנְחִילֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּשִׂמְחָה
וּבְשִׁשׁוֹן מוֹעֲדֵי קִדְשָׁה וְיִשְׁמְחוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל מִקְדָּשֵׁי שְׁמֶךָ
בְּרִנָּה אִתָּה יי מִקְדָּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינִים

¹ musik.

V. Die habhdala.

In den gemeindegottesdiensten wird jetzt an den sabbathen und feiertagen in die gruppe (יום טוב) מוצאי שבת vor dem gebet עלינו eine kurze benediktion eingeschoben, die sog. habhdala (unterscheidungssegen sc. zwischen festtag und werktag). Die mišna erwähnt sie, z. b. Ber. V, 2, woraus folgt, daß diese, der peinlichen rabbinischen unterscheidung von heilig und profan entsprechende liturgische sitte sehr alt ist. In alter zeit wurde die h., wie Ber. V, 2 lehrt, in das achtzehngebet eingeordnet, doch war ihre stellung darin noch lange strittig. Jetzt ist sie selbstständig und an ihre stelle eine andere benediktion in die 4. bitte des achtzehngebets eingeschoben, die aber auch aus alter zeit stammt, vgl. Zunz a. a. o. s. 371f.

Die habhdala lautet:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם המבדיל בין קדש לחול¹
 בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי
 המעשה
 ברוך אתה יי המבדיל בין קדש לחול:

Der text des an ihre stelle getretenen gebetes lautet:

אתה חוננתנו למדע תורתך תלמדנו לעשות (בהם) חקי רצונך
 ותבדיל יי אלהינו בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל
 לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה
 אבינו מלכנו החל² עלינו הימים הבאים לקראתנו לשלום
 חשוקים מכליחטא ומנקים מכל עון ומדבקים ביראתך:

VI. Sabbathgebete.

In die תפלה der sabbathliturgie wird jetzt eine reihe von gebeten eingeschoben, von denen manche nach dem urteil von Zunz (a. a. o. s. 371ff.) wohl bis ins 2. jahrhundert zurück-

¹ vgl. bh. הל.

² vgl. bh. הלל I.

reichen. Sie werden wie die musaphgebete nach der 3. benediction eingeschaltet, und zwar in die תפלה ערבית לשבת nr. 1 und das o. s. 22 abgedruckte 3. stück für musaph am sabbath, das Ber. fol. 29a erwähnt wird (nr. 2); in die תפלה שחרית לש' nr. 3, 4 und 2, in die תפלה מנחה לש' nr. 5 und 2.

1 אֵתָהּ קִדְשָׁתָּ אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשִׁמְךָ תְּכַלִּית מַעֲשֶׂה שְׁמִים וְאָרֶץ
וּבִרְכָּתוֹ מִכָּל־הַיָּמִים וְקִדְשָׁתוֹ מִכָּל־הַזְּמַנִּים וְכֵן כָּתוּב בְּתוֹרָתָהּ
(folgt Gen. 2, 1—3)

3 וְשִׁמַּח מֹשֶׁה בְּמִתְנַת חֶלְקוֹ כִּי עָבַד נַאֲמָן קִרְאָתָ לֹא כָּלִיל תַּפְאָרֶת
בְּרָאשׁוֹ נָתַתָּ בְּעַמְּדוֹ לִפְנֵיהָ עַל הַר־סִינִי וּשְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים
הוֹרִיד בְּיָדוֹ וְכָתוּב בָּהֶם לְשִׁמִּירַת שַׁבָּת וְכֵן כָּתוּב בְּתוֹרָתָהּ
(folgt Ex. 31, 16—17)

4 וְלֹא נָתַתּוֹ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְגוֹיֵי הָאָרֶצוֹת וְלֹא הִנְחַלְתּוֹ מִלְּכָנוּ לְעוֹבְדֵי
פְּסִילִים וְנָם בְּמִנוּחָתוֹ לֹא יִשְׁכְּנוּ עַרְלִים, כִּי לְיִשְׂרָאֵל עָמָּה נָתַתּוֹ
בְּאַהֲבָה לְזָרַע יַעֲקֹב אֲשֶׁר בָּם בְּחֵרָתָ, עִם מִקְדָּשֵׁי שְׁבִיעִי כָּלֶם,
וְשׁוֹפְעוֹ וְיִתְעַנְּגוֹ מִטּוֹבָה וּבְשִׁבְעֵי רְצִיָּה בּוֹ וְקִדְשָׁתוֹ, חֲמִידַת יָמִים
אוֹתוֹ קִרְאָתָ זָכָר לַמַּעֲשֶׂה בְּרָאשִׁית

5 אֵתָהּ אֶחָד וְשִׁמְךָ אֶחָד וּמִי כְּעָמָּה יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בְּאָרֶץ,
תַּפְאָרֶת גְּדֻלָּה וְעֲצָרַת יְשׁוּעָה, יוֹם מְנוּחָה וְקִדְשָׁה לְעַמְּךָ נָתַתָּ
אֲבָרָהֶם יִגַּל וְצַחַק יִרְנָן יַעֲקֹב וּבְנָיו וְנִיחָיו בּוֹ
מְנוּחַת אֶהְבָּה וְנִדְבָה מְנוּחַת אֱמֶת וְאַמוּנָה מְנוּחַת שְׁלֹם וְשְׁלוֹה
וְהַשְׁקֵט וּבְטָח מְנוּחָה שְׁלָמָה שְׁאֵתָה רוּחָה בָּהּ
וּפִירֵי בְּנֵיהָ וְיִדְעוּ כִּי מֵאֵתָהּ הִיא מְנוּחָתָם וְעַל מְנוּחָתָם וְקִדְשָׁתָם
אֵת שְׁמֶךָ

VII. Abhinu malkenu.

In die liturgie der sog. 10 bußtage (עֲשָׂרַת יְמֵי תשובה) von
הַשְּׁנָה ראש חשוון bis יום כפור wird neben andern einhaltungen nachfolgende
bußlitanei nach dem hauptgebet (hier תפלה שבע resp. ת' השש,

vgl. o. s. 21) eingesetzt. Auch dieses gebet läßt sich bis in das 1. nachchristl. jahrhundert zurückverfolgen; sicher ist es schon Aqiba bekannt gewesen. Welchen umfang es ursprünglich gehabt hat, entzieht sich unserer kenntniß, wir können nur vermuten, daß auch diese litanei in ihrer langen geschichte manche auffüllung und umgestaltung erfahren hat. Nach einer nicht kontrollierbaren überlieferung soll es ehemals aus 19 stichen bestanden haben, entsprechend den 19 benediktionen des שמנה עשרה, und diesen umfang hat es tatsächlich in der von Amram (4. jhdt. n. Chr.) überlieferten form.

Wir geben den text nach dem deutschen, ritus der von dem polnischen in der zahl der bittsprüche abweicht.

אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	חַטָּאנוּ	לִפְנֶיךָ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֶלֶּא ¹	אַתָּה	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	עֲשֵׂה עִמָּנוּ	לְמַעַן שְׁמָה	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	חַדֵּשׁ עֲלֵינוּ	שָׁנָה טוֹבָה	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	בִּטֵּל מֵעֲלֵינוּ	כָּל־גְּזֵרוֹת ² קָשׁוֹת	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	בִּטֵּל מִחֲשׁבוֹת	שְׂנְאֵינוּ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	הַפֵּר עֲצַת	אוֹרֵינוּ	5
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	כָּל־צָר וּמַשְׁטֵיץ	מֵעֲלֵינוּ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	כָּל־הַדָּבָר וְהָרָב וְרָעַב וְשָׂבִי וּמִשְׁחִית	מִפְּנֵי בְרִיתֶךָ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	מִנֵּעַ מִגָּפָה	מִפְּחֻלְתֶּךָ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	שְׁלַח רְפוּאָה	שְׁלֵמָה לְחוּלֵי עַמֶּךָ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	הַחֲזִירֵנוּ	בְּחִשּׁוּבָה שְׁלֵמָה	10
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	סֶלַח וּמַחֵל	לְכָל־עוֹנוֹתֵינוּ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	מַחֵה וְהַעֲבֵר	פְּשָׁעֵינוּ מִפְּנֵי עֵינֶיךָ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	קַרַע רוּעַ	גָּזֵר דִּינֵנוּ ³	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	מַחוּק בְּרַחֲמֶיךָ	הָרַבִּים כָּל־שְׁטָרֵי ⁴ חוֹבוֹתֵינוּ	
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	זְכוֹר כִּי עָפַר	אֶנְחֵנוּ	15
אָבִינוּ	מִלְכֵנוּ	זְכָרֵנוּ	בְּזִכְרוֹן טוֹב לִפְנֶיךָ	

¹ außer.² beschlüsse.³ urteil im gericht.⁴ verzeichnisse.

אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ כְּתִבְנוּ בְּסֵפֶר חַיִּים טוֹבִים
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ כְּתִבְנוּ בְּסֵפֶר זְכוּת¹
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ כְּתִבְנוּ בְּסֵפֶר פְּרִנְסָה וְכִלְכָּלָה²
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ כְּתִבְנוּ בְּסֵפֶר גְּאֻלָּה וְיִשׁוּעָה 20
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ כְּתִבְנוּ בְּסֵפֶר סְלִיחָה וּמְחִילָה
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ הִצַּמְח לָנוּ יִשׁוּעָה בְּקֶרֶב
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ הָרֵם קֶרֶן יִשְׂרָאֵל עִמָּה
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ הָרֵם קֶרֶן מְשִׁיחָה
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ שְׁמַע קוֹלֵנוּ חוּס וְרַחֵם עָלֵינוּ 25
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ קַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת הַתְּפִלָּתֵנוּ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ נָא אֶל־תְּשִׁיבֵנוּ רִיקִם מִלְּפָנֶיךָ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן הַרוּגִים עַל־שֵׁם קֹדֶשְׁךָ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן טְבוּחִים עַל־יְחִוּדְךָ³
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן בָּאֵי בָּאֵשׁ וּבַמִּים עַל־קְדוּשַׁת שְׁמֶךָ 30
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ נְקוּם לְעֵינֵינוּ נְקַמְתָּ דָם־עֲבָדֶיךָ הַשְׁפִּיף
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן אִם לֹא לָמַעַנֵנוּ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן וְהוֹשִׁיעֵנוּ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן רַחֲמֶיךָ הָרַבִּים 35
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ עֲשֵׂה לָמַעַן שְׁמֶךָ הַגָּדוֹל הַגָּבוּר וְחַנּוּרָא שְׁנִקְרָא עָלֵינוּ
 אָבִינוּ מִלְכְּנֵנוּ חַנּוּן וְעֵנֵנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים עֲשֵׂה עִמָּנוּ צְדָקָה
 וְחֶסֶד וְהוֹשִׁיעֵנוּ

VIII. Das qaddiŝ.

Am schluß der werktägigen und sabbathlichen haupt- und abendgottesdienste wird das sog. qaddiŝ gesprochen, ein responsorisch vorgetragenes gebet, das bis auf die schlußbenediktionen in aramäischer sprache, allerdings einer stark hebraisierenden,

¹ verdienste.

² ernährung und versorgung.

³ alleiniges sein.

vorliegt. Es existiert in 5 verschiedenen formen vor, von denen hier zwei, das sog. „qaddiś der waisen“ und das „qaddiś unserer lehrer“, abgedruckt worden sind.

Ursprünglich gehörte das qaddiś garnicht zu den synagogalen liturgischen gebeten im engeren sinne, sondern war die benediction am schlusse einer predigt oder eines lehrvortrages — daher stammt die beziehung auf die lehrer — oder am schluß der siebentägigen totenfeier für einen verstorbenen schüler — daher zunächst die beziehung auf die verstorbenen im allgemeinen. Von hier aus hat sich dann die sitte entwickelt, den sohn für die seele des verstorbenen vaters in dem qaddiś fürbittend eintreten zu lassen — daher der name qaddiś jathom.

a) Das קדיש תוֹם.

(eingeklammertes fehlt in SJ.)

וְהַגְדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא בְּעֶלְמָא דִּי-בְרָא כְרַעוּתָהּ וְיִמְלִיךְ
מַלְכוּתָהּ^א בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל-בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּעֶגְלָא^ב
וּבְזִמְן קָרִיב וְאָמְרוּ אָמֵן
(responsion: וְיֵהָא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא דְּלֵעָלְמֵי עֲלְמֵיָא
יְתַבְרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרַמֵּם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה
וְיִתְהַלָּל^ב שְׁמֵהּ דְּקַדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְעָלְמָא מִן-כָּל-בְּרַכְתָּא
וְיִשְׁיַרְתָּא וְיִשְׁבַּחְתָּא וְיִנְחַמְתָּא^ג דְּאָמְרִין בְּעֶלְמָא וְאָמְרוּ אָמֵן^ד
וְיֵהָא שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמֵיָא^ה וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל
וְאָמְרוּ אָמֵן

a) + וְנִצְמַח פִּתְרָא¹ וְיִקְרַב מְשִׁיחָהּ וְיִפְרוֹץ עַמִּיהּ + SJ.

b) SJ hat hier eine andere anordnung der prädikate.

c) + לְעָלְמָא SJ, was jetzt nach deutschem ritus nur in den 10 bußtagen eingefügt wird.

d) hier hat SJ noch folgenden abschnitt

תְּתַקַּבֵּל אֲלֻתְכוֹן⁴ וְתִתְעַבֵּיר בְּעוֹתְכוֹן עִם בְּעוֹתְהוֹן דְּכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל קָדָם אֲבוּנָא
דְּבִשְׁמֵיָא

e) SJ hat statt des folgenden

וְסִיּוּעָתָא⁵ וְפִרְקָנָא וְהִנְחָא חַיִּים וְשִׁבְעַ וְיִשְׁעָא וְנִחְמָא וְשִׁינְבָא⁶ וְרַפּוּאָה וְהַנְחָא

¹ erlösung.

² alsbald.

³ tröstung.

⁴ gebet.

⁵ hülfe.

⁶ rettung.

[עשה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל-כל-ישראל
ואמרו אמן]

b) Das קדיש הרבנן.

יתגדל ויתקדש שמה רבא^a בעלמא די-ברא כרעותה^a וימליך
מלכותה^b בתיכון וביומיוכוך ובחיי וכל-בית-ישראל בעגלא
ובזמן קריב ואמרו אמן
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמין
ויתברך וישתבח ויתפאר ויתרם ויתנשא ויתהדר ויתעלה
ויתהלל שמה הקדשא בריך הוא לעלא (ולעלא) מן-כל-ברכתא
ושירתא תשבתתא ונחתתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן
על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון ועל-כל-תלמידי תלמידיהון
ועל-כל-מן דעסקין¹ באורייתא^c די בארתא הון² ודי בכל-אתר
ראתר יהא להון ולכון^d [שלמא רבא] חנא וחסדא^e ורחמין^e
[וחיין אריכין ומזונא³ ריחא⁴ ופרקנא] מן-קדם אביהון³ די
בשמיא^f ואדעא ואמרו אמן

והיה והצלה עליכון ועלנא ועל כל קהלהון וכל בית ישראל לחיים ולשלום ואמרו
אמן

a) SJ hat dafür eine reihe von aussagen über die kraft des göttlichen namens zur heraufführung der heilszeit. Damit stimmt der text von SL bis auf geringe abweichungen überein, und dieser text liegt dem im heutigen deutschen ritus gebräuchlichen sogen. qaddiś der hinterbliebenen, das auf dem friedhof gesprochen wird, zugrunde.

b) hier ein weiterer eschatologischer einsatz, der aber in SL fehlt.

c) + קהישתא SJ. d) + ולנא SJ. e) ורחמי SJ.

f) SJ dafür דישמקא⁵ מימקא, eine andere recension ש' מרי.

¹ sich beschäftigen; אורייתא = תורה.

² dieser.

³ אב, מזון, דין, נסר.

⁴ reichlich.

⁵ umschreibung

des gottesnamens.

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמִיָּא: יְחִיִּים טוֹבִים עֲלֵינוּ: § יַעֲלֵ-כָל-יִשְׂרָאֵל
 וְאָמְרוּ אָמֵן
 [עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא בִּרְחֻמָּיו יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ יַעֲלֵ-כָל-
 יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן]

סיגועתא ופגור קנא וירנדא [והנא וחסדא ורחמי] עליכון ועלנא SJ dafür g)
 ועל כל קהלהון הכל ב' יש'

THEOLOGY LIBRARY
 CLAREMONT, CALIF.

A 2096

- 15/16 DER PROPHET AMOS, Hebräisch und Griechisch, herausgegeben von D. Johannes Meinhold und Lic. Hans Lietzmann. 32 S. 1.00 M.
- 17/18 SYMBOLE DER ALTEN KIRCHE, ausgewählt von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 32 S. 0.80 M.
- 19 LITURGISCHE TEXTE II: Ordo missae secundum missale romanum, herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 23 S. 0.40 M.
- 20 ANTIKE FLUCHTAFELN, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Richard Wünsch. 28 S. 0.60 M.
- 21 DIE WITTENBERGER U. LEISNIGER KASTENORDNUNG 1522, 1523, herausg. v. Prof. Lic. H. Lietzmann. 24 S. 0.60 M.
- 22/23 DIE JÜDISCH-ARAMÄISCHEN PAPYRI VON ASSUAN sprachlich u. sachl. erklärt von Lic. Dr. W. Staerk. 39 S. 1.00 M.
- 24/25 MARTIN LUTHERS geistliche Lieder herausgegeben von Prof. Dr. Albert Leitzmann. 31 S. 0.60 M.
- 26/28 LATEINISCHE CHRISTLICHE INSCRIFTEN mit einem anhang jüdischer inschriften, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 48 S. 1.20 M.
- 29/30 RES GESTAE DIVI AVGVSTI, herausgegeben und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 2. Aufl. 40 S. 1.20 M.
- 31 ZWEI NEUE EVANGELIENFRAGMENTE, herausgegeben und erklärt von H. B. Swete. 15 S. 0.40 M.
- 32 ARAMÄISCHE URKUNDEN zur Geschichte des Judentums im VI und V Jahrhundert vor Chr., sprachlich und sachlich erklärt von Prof. Lic. Dr. W. Staerk. 16 S. 0.60 M.
- 33/34 SUPPLEMENTUM LYRICUM, neue bruchstücke von Archilochus Alcaeus Sappho Corinna Pindar, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 2. Aufl. 35 S. 1.20 M.
- 35 LITURGISCHE TEXTE III: Die konstantinopolitanische messliturgie vor dem IX jahrhundert: Uebersichtliche zusammenstellung des wichtigsten quellenmaterials von Dr. Anton Baumstark. 16 S. 0.40 M.
- 36 LITURGISCHE TEXTE IV: Martin Luthers Von ordnung gottesdiensts, Taufbüchlein, Formula missae et communis 1523 herausgegeben von Prof. D. Hans Lietzmann. 24 S. 0.60 M.

- 37 LITURGISCHE TEXTE v: Martin Luthers Deutsche
1526, herausgegeben von Prof. D. Hans Lietzmann
16 S. 0.40 M.
- 38/40 ALT-LATEINISCHE INSCRIFTEN von Prof. Dr.
Diehl. 64 S. 1.80 M.
- 41/43 FASTI CONSULARES IMPERII ROMANI von 30
bis 565 n. Chr. mit Kaiserliste und Anhang bearbeitet
Willy Liebenow. 128 S. 3 M., gbd. 3.40 M.
- 44/46 MENANDRI reliquiae nuper repertae herausgegeben
Prof. Dr. Siegfried Sudhaus. 65 S. 1.80 M.
2.20 M.
- 47/49 LATEINISCHE ALTKIRCHLICHE POESIE ausgewählt
Prof. D. Hans Lietzmann. 64 S. 1.50 M.
- 50/51 URKUNDEN ZUR GESCHICHTE DES BAUERNKRIEGES
UND DER WIEDERTÄUFER herausgegeben von J. J. Böhmer.
36 S. 0.80 M.
- 52/53 FRÜHBYZANTINISCHE KIRCHENPOESIE I: Antiphonen
hymnen des V—VI Jahrhunderts ediert von Dr. J. Maas.
32 S. 0.80 M.
- 54 KLEINERE GEISTLICHE GEDICHTE DES XII JAHRHUNDERTS
herausgeg. von Albert Leitzmann. 30 S. 0.80 M.
- 55 MEISTER ECKHARTS BUCH DER GÖTTLICHEN TROST
UND VON DEM EDLEN MENSCHEN (LIBER BENEDICTI)
herausgegeben von Philipp Strauch. 51 S. 1.00 M.
- 56 POMPEIANISCHE WANDINSCRIFTEN UND VERWANDTES
ausgewählt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 60 S. 1.00 M.
- 57 ALTITALISCHE INSCRIFTEN herausgegeben von H. J. J. J.
sohn. 32 S.
- 58 ALTJÜDISCHE LITURGISCHE GEBETE herausgegeben
Prof. D. W. Staerk. 32 S. 1.00 M.
- 59 DER MIŠNATRAKTAT BERAKHOTH IN VOKALISIERTEM
herausgeg. von Prof. D. W. Staerk. 16 S.

In Vorbereitung befinden sich:

- W. Heraeus, Der Maximaltarif des Diokletian.
H. v. Arnim, Supplementum Euripideum.
R. Wünsch, Auswahl aus zauberpapyri.
E. Diehl, Inscriften des vulgärlatein.
A. Goetze, Frühneuhochdeutsches glossar.
F. Richter, Lateinische sacralinschriften.

u. a. m.

BM Staerk, Willy, b.1866.
665 Altjüdische liturgische Gebete, ausg
A2 mit Einleitungen hrsg. von W. Staerk.
S8 A. Marcus und E. Weber, 1910.
1910 32p. 19cm. (Kleine Texte für Vorle
und Übungen, 58)

1. Jewish prayers. I. Title. II.

A2096

CCSC/r

A2096

